

KELEMEN LAJOS:

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK(Bukarest, Kriterion, 1977.
292 oldal és 139 kép.)

Kelemen Lajos hatalmas szellemi hagyatékából kiadott tanulmánykötétét csak mély megilletődéssel lehet kézbevenni. Közel 50 éves terv valósult meg benne. A szerző már 1930 táján gondolt tanulmányainak gyűjteményes kiadására, majd újból az 1950-es évek végén, amikor a kéziratot is előkészítette, kiegészítette. Dédelgett terve azonban nem valósulhatott meg, a szerző nem láthatta meg munkája eredményét, a sokszor elgondolt kötetet.

A szerző születésének 100. évfordulójára, 1977-ben azonban mégis megjelent a kötet tanítványainak hűséges és odaadó gondoskodásából. A késői, posztumusz kiadás mintegy a szerző életének irányvonalát jelképezi. Ő mindig csak adott és mindenkinek adott pazar bőkezűséggel a tudomány önzetlen szolgálatában. Most is ugyanezt a munkát végzi tanulmánykötete, melynek megjelenése végtelen öröm Kelemen Lajos tisztelőinek, tanítványainak és mindazoknak, akik Erdély múltját szeretik és becsülik.

A kötet tartalma igen változatos, jól szemlélteti szerzőjének sokoldalú érdeklődését. Kelemen Lajos a műemlék kutatást már diák korában, 1894-ben megkezdte főként Orbán Balázs munkájának a hatására. Az utolsó műemléki útja — tudtommal — 1960 őszén volt Szászfenesre. A hosszú évtizedek alatt Erdély jó részét bejárta. Munkássága lényegileg Orbán irányvonalának a folytatása, de egyben szakszerű tudományos kimélyítője.

Tanulmányait kettős alapvetés jellemzi: a gondos helyszíni műemlék-kutatás és a részletekbe menő levéltári kutatás. Kelemen Lajos írásai kezdettől fogva így készültek, már olyan időszakban — a századfordulón — amikor ez még jóformán ismeretlen volt a központ művészettörténészei előtt. Ez a kettős módszertani alap éppen ezért nagy példamutatás tárgy- és adatközléseinek az eredményein túl. Írásai biztos alapokra épültek, ezért nem avultak el, bármennyi idő telt el első megjelenésük óta. Történeti módszere széleskörű, kiterjed a családtörténetnek, a birtoktörténetnek,

a címertannak a műemlékek meghatározásában felhasználható adataira. Műemlék kutatásaiban pedig — mint e sorok írója közös kirándulásaink alkalmával megláthatta és tapasztalhatta — kitűnő stílusérzéke, valamint a legapróbb részletekig menő megfigyelése vezette. Külön kiemelendő, hogy Kelemen Lajos érdeklődése elsősorban a falvaknak addig ismeretlen emlékei felé fordult nagy tárgy-szeretettel. Tanulmányában a falvak művészeti kincsei vannak túlsúlyban.

A kötet tartalma sokoldalú, a művészet majd minden ágára kiterjed az építészeti alkotásoktól a kézművességig. Leghangsúlyosabb rész mindazáltal a mennyezet-tanulmányok sorozata.

Kelemen Lajos diákkori első műemléki útjáról, azaz 1894-től kezdve különös szeretettel fordult a festett mennyezetek felé. Első írása (1898) is a mennyezetekről szól, legterjedelmesebb tanulmánya pedig Erdély XVI—XVII. századi mennyezet- és karzat-festményeit tárja elénk alapos feldolgozásban. Kelemen Lajos a mennyezetfestmények felfedezője és megszólaltatója. Írásaiban minden részlet számbavesz: a mintákat, az ismétlődő motívumokat, a stilizálás vonalvezetését, a színek összhangját, a kazetták elhelyezésének sorrendjét, sőt gondol az esetleges múzeumi megőrzés feltételeire is (Ádámosi mennyezet). Feljegyzései oly szabatosak, hogy ezek alapján e sorok írója rekonstruálhatta (1943) a gógánváraljai és az ádámosi mennyezet eredeti rendjét.

Mennyezet tanulmányai sorában különösen kettő emelkedik ki: Gógánváralja és Gyalakuta.

A gógánváraljai kazetták legrégebb festett mennyezetünk maradványai, mégis keletkezésének kérdései évtizedeken át megoldatlanok voltak. Kelemen Lajos azonban 1926-ban a mennyezet problémáit bravúrosan oldotta meg címertani, ikonográfiai és család- meg birtoktörténeti alapon. Rendkívül szabatos és széles körű fejtegetéseiből ma már tudjuk, hogy a pompázatos mennyezet megrendelője bethleni *Bethlen Miklós* volt, készítésének ideje pedig 1501/1503 és 1519 közé tehető. Bethlen Miklós korábban *Mátyás király* egyik csapatvezére volt Ausztriában. Nyilván ismerete Mátyás mecénási tevékenységét és ennek a példamutatására ékesítette fel családi templomát a pazarul festett mennyezettel.

Nem kevésbé jelentős a gyalakuti mennyezet (1625) kérdésének a megoldása. Kelemen Lajos ismét címertani és birtoktörténeti alapon állapította meg a megrendelő személyét *Szőverdi Gáspár Jánosban*, *Bethlen Gábor* főudvarmesterében és portái követében. Szőverdi Gáspár életrajzi adataiból, udvari tisztségeiből kiindulva a mennyezet mesterét a fejedelem kiváló festőjében, *Mezőbándi Egerházi másként Képiró Jánosban* találta meg, aki éppen az alvinci és a gyulafehérvári paloták mennyezetének a festésében tűnt ki, amint címeres nemeslevele (1631) bizonyítja. Az összefüggések felkutatásával Kelemen Lajos a Bethlen-korszaknak egy kiváló emléket juttatta ritka nagy értékének megfelelő jelentőségre. Ennek alapján a fejedelmi paloták mennyezetéről is világos képünk lehet.

Hasonlóképpen a Bethlen-korszak művészetére vet fényt *Nagybányai Csengeri Képiró István* címeres nemeslevelének szerencsés felfedezésével és alapos feldolgozásával.

E két kiemelkedő udvari festőn kívül számos adattal bővítette, mélyítette az erdélyi képirókra vonatkozó ismereteinket (*Georg Schutze*, *Gyulafehérvári Pál deák* stb.).

A kötet többi tanulmányában változatos gazdagságban tárulnak elénk az erdélyi falvak alig ismert műkinccsei. Kelemen Lajost a múltnak minden emléke érdekelt, bármilyen korba vagy műfaj körébe tartozott. Írt Magyarorszávat középkori falfestményeiről, a ritkaság Pieta kompozícióról és felderítette a templom mecénásait a nevezetes *Suky* családban. Felismerte és megfejtette a mesebelien szép szentbenedeki kastély hímes oszlopának feliratát, *Molnár Albert* fafaragó névjelzését (1673). Hiteles történeti adatokkal ismertette a székelyföldi unitárius templomkastélyokat és Kalotaszeg, meg néhány mezősgyei falu emlékeit. Feljegyzéseiben különös gondot fordított a sírkövekre, azok művészi és történeti értékeit egyaránt kiemelte. A vidéki klasszicista udvarházak szépsége is megragadta figyelmét. Behatóan méltatta a Gyergyai ötvöskönyv páratlan jelentőségét, nagy művészi értékét. Gondos tanulmányai kiterjednek a templomi klenodiumokra, az ötvösművekre, a hímzésekre. A XIX. század kevéssé ismert mestereinek a munkásságát szintén részletesen ismertette (*Csűrös*

Mihály, Sikó Miklós, Túri Jobbágy Károly). Bármilyen műemlékkel, műtárggyal foglalkozott, mindig azon igyekezett, hogy annak történeti hátterét, illetve alapját felkutassa. Ebben hallatlanul pontos memóriája, mélyenjáró kutatásai, közvetlen történeti ismeretei irányították és vezették dús eredményekre.

A szépen és jól illusztrált kötet bevezetőjét **Szabó T. Attila** írta Kelemen Lajos életéről és munkásságáról a tanítvány odaadó szeretetével és a tudós körültekintő alaposágával. Részletes méltatása megeleveníti előttünk mind Kelemen Lajos kutatói tevékenységét, mind a rendkívül jelentős levéltári gyűjtőmunkáját. Az egykori Erdélyi Múzeum levéltárának jó része Kelemen Lajos gyűjtése révén került ebbe a nagy múltú intézménybe.

A kötet fáradságos szerkesztői munkáját **B. Nagy Margit** vállalta, aki ezt a feladatot nagy pontossággal oldotta meg, mindvégig tiszteletben tartva az elhunyt szerző szövegét és feljegyzéseit. Legyen szabad azonban megemlíteni, hogy a tanulmányok szövegének és jegyzeteinek szíjjelválasztása igen nehézkessé teszi az olvasást, a kötet használatát.

Végül illesse köszönet a bukaresti Kriterion Kiadót a jelentős és igen becses kötet kiadásáért abban a reményességben, hogy Kelemen Lajos bőséges hagyatékából még további kötetek látnak majd napvilágot.

Dr. Balogh Jolán

BUDINA SÁMUEL HISTÓRIÁJA SZIGETVÁR 1566. ÉVI OSTROMÁRÓL

A latin szöveget magyarra fordította és jegyzetekkel ellátta **Molnár Imre**.

(Kiadta a Szigetvári Városi Tanács támogatásával a Várbaráti Kör,
1978. 45 old.)

Budina Sámuel—Molnár Imre által kiadott munkáját **Hans Khisl v. Kaltenbrunn** császári tanácsos megbízásából fordította. A „Historia Szigethi...” ugyanis eredetileg nem az ő műve, hanem **Zrínyi** familiárisáé, **Cserenkó Ferencé**, aki a szigetvári hős közvetlen közelében szolgált. Cserenkó horvát nyelven írta meg visszaemlékezését. Budina latinra fordította, az eredeti szö-

veget szépítette, elegánsabbá tette, mondatokkal rövidítette vagy bővítette. A befejező részt pedig ő töltötte hozzá.¹ Mindez persze nem csökkenti a forrás értékét, de azért — alább részletezendő okokból — jobban tette volna, ha semmit nem hagy ki Cserenkó emlékiratából. Ez az emlékirat értékes forrása a szigeti eseményeknek, mert a szerző nemcsak az ostrom résztvevője, hanem **Zrínyi** bizalmi embere is volt, így olyan értesülésekre tehetett szert, amelyek másnak nem juthattak birtokába. Munkájának az volt a célja, hogy örök emléket állítson a „dicső Úrnak”. A **Zrínyi** iránti tisztelet adta tehát kezébe a tollat. Munkája olvasásakor érzelmileg szinte magunk is részeseivé válunk **Szigetvár** hősiességének tragédiájának — írja **Waculik Margit** a **Szigetvári emlékkönyvben** (MTA kiadvány, Budapest, 1966.). **Molnár Imre** a fordítással, a városi tanács és a **Várbaráti Kör** pedig a szép kivitelű kiadással jó szolgálatot tett történelmünk megszerettetése ügyének.

A recenzius feladata azonban nemcsak az, hogy valamely kiadvány megjelenéséről értesítsen, hanem az is, hogy észrevételeket tegyen. A fordító szövegéhez természetesen nem szólunk hozzá, tudván, hogy ezt **Sinkovits István** professzor és **B. Révész Mária** ellenőrizte. Nehány egyéb természetű észrevétel azonban ide kívánczok.

A fordító mondja a bevezetésben: **Kiadványunkkal** az a célunk, ... hogy a **Zrínyi** várát évente felkereső sok tízezer hazai és külföldi látogatónak olyan könyvecskét adjunk a kezébe, amely a szentánú hitelességével és meggyőző erejével tudósítja a késői századok érdeklődőjét **Szigetvár** nagy hírű védelméről...” Nos, az idegen turisták nem sok hasznát veszik a füzetnek, mert sem a magyar, sem a latin szöveget nem értik. Helyesebb lett volna, ha ez utóbbi mellett a csaknem egyidejű német fordítás is megjelent volna.

A másik észrevétel a jegyzetelésre vonatkozik. A 3. jegyzet: „**Szigetvár**: A Dunántúl déli részén... fekvő település...” Vagy a 61.: „**Győr**: Észak-Dunántúl egyik legnagyobb városa a Duna mellett...” stb. Hasonló „ismertetést” kapunk **Pécsről**, **Székesfehérvárról**, **Belgrádról**, **Konstantinápolyról** és még jó néhány városról. Kár, hogy ezek a „felvilágosítások” bekerültek a jegyzetek közé, mert a magyar olvasóközön-

¹ Mivel ismertetésünkhöz más fordítást nem használtunk, a további jegyzetelést feleslegesnek tartottuk.

ség tájékozottságának lebecsülését jelentik, a külföldiek meg úgysem értik. Ezek a kifogások nem vonatkoznak természetesen az ismeretlenebb helynevekre, mint pl. Karamania, esetleg a laikus közönség kedvéért Rumélia stb.

Vanek eltérések a két — horvát és latin — szöveg között, amelyekre viszont rá kellett volna mutatni a jegyzetekben. Pl. Budina említi ugyan a vár védői között a környékbeli nemeseket, Cserenkó előadásából azonban az derül ki, hogy szerepük igen jelentős volt, amit azért fontos tudni, mert a védősereg nemzeti-ségi összetételére vonatkozó ismereteink hiányosak. Rúzsásék e részlet-eltérés korrigálását annyira lényegesnek tartják, hogy kétszer is felhívják rá az olvasók figyelmét (58. és 62. old.). Az történt ugyanis, hogy a törökök térhódítása miatt a baranyai, tolnai és somogyi nemesek és a nemes-falvak lakói Szigetvárra menekültek, mert ott biztonságban érezték magukat és birtokaikhoz is aránylag közel maradtak. A városban házat, a határban és a közelben földet vásároltak, a terhek viselésében pedig nem akartak részt venni. („... ők pör-rá nem lesznek...”). Enniatt olyan éles ellentét alakult ki köztük és a régi lakosság között, hogy ez utóbbiak közül sokan el akartak vándorolni. Mindezeket azért kell tudnunk, mert így érthetjük meg, mit jelent Cserenkónak az a mondata, hogy amikor az ostrom közeledett, a „dicső Úr” rendet teremtett a várban a kisurak (nemesek), a lovasok, a gyalogosok és a többi vitéz között. Így érthetjük meg a drákói haditörvényeket” is: ha bárki is feletteseinek — a kapitányoknak, vajdáknak, tizedeseknek — a parancsait nem teljesíti vagy a kijelölt helyét elhagyja „... tüstént a halál fia legyen ... minden tárgyalás nélkül azonnal vágják le...”

Cserenkó a puskaporos torony felrobbanásával fejezi be elbeszélését. Utolsó mondata: „... Midőn pedig már minden keresztényt kiűzték a várból, és a nagy és kisvár tele volt törökkel, a tűz a puskaporos toronyhoz érkezett ... a robbanás csudások (fentebb: 3000 T. I.) törököt megölt ... ezért a táborban és a seregben szünni nem akaró jajgatást és sirást kezdtek a törökök.” A kiadványban olvasható mintegy másfél oldalnyi rész: a szultán halála, a halott Zrínyi további sorsa stb. Budina szövege. Ezt is meg kellett volna a jegyzetben említeni.

Végül egy apró részletkérdés. Molnár

Imre Cserenkót Zrínyi belső inasának, komornyikjának nevezi. Rúzsásék megemlítik, hogy a Cserenkó család a Zrínyiek szolgálatában álló kismemesi familia volt. Ezért Ferencet „Zrínyi legközvetlenebb környezetében szolgálatot teljesítő familiáris”-ként, Waczulik Margit pedig *kamarásként* emlegeti. Az inas vagy komornyik megjelölés tehát lefokozást jelent.

A „Historia...” nemes és hasznos propagandacéllal került kiadásra. Nem tudjuk, hány példányban jelent meg, de elképzelhető, hogy a mostani példányok elfogynak, esetleg második kiadásban is meg kell jelentetni. A fenti módosításokat éppen azért javasoltuk, hogy ezeket adandó alkalommal figyelembe lehessen venni.

Taba István

HONISMERETI EMLÉKHELYEKRŐL

Négy honismereti kiadvány lapjait forgatom. Eltérőek a tájak, amelyeket bemutatnak, de különböznek módszerekben és színvonalukban is. Közösek viszont abban, hogy a szűkebb szülőháza nevezetes, vagy kevésbé ismert emlékhelyeit igyekeznek bemutatni, a rájuk vonatkozó ismereteket kívánják bővíteni.

A Hazafias Népfront Békés megyei bizottságának kiadványa Békés megye forradalmi múltjával foglalkozik *Forradalmi, munkásmozgalmi, felszabadulási emlékhelyek Békés megyében* címmel.¹ Főként kerékpár- és gyalogtúrára vállalkozó fiatalokhoz szól ez a füzet, segítve őket a megye forradalmi múltjának megismerésében. A megye székhelyével, Békéscsabával kezd a felsorolást, majd a többi város — Békés, Gyula, Orosháza, Szarvas — bemutatásával folytatja. Külön fejezeteket szentel a megye nagyközségeinek és falvainak. Az olvasó megismerheti, hogy a helységekben milyen emlékmű, szobor, emléktábla, síremlék található.

Véleményem szerint ez a fiataloknak szánt kiadvány nagyobb eredménnyel szolgálná az ismeretek bővítését, ha a szóba került személyek életének rövid összefoglalását is közölné, például, hogy ki volt *Achim L. András, Lipták András, Szántó Kovács János* stb., vagy milyen kapcsolat fűzte pl. *Kállai Évát, Kulich Gyulát* stb. Békés megyéhez. Jó szolgálatot tett volna, ha arról is tájékoztatna: milyen körülmények között

¹ Kiadja a HNF és a KISZ Békés megyei Bizottsága (1975) 40 old.

és milyen szervek állították ezeket a a közöltekből ez nem minden esetben szobrokat, emlékművet, síremléket, mert derül ki.

A Duna—Tisza közének történelmi múltú városáról, Ceglédről szól *Pataki Ferenc: Ceglédi emlékhelyek* című munkája.² Előszavában a szerző röviden ismerteti a város múltját, majd kiemeli a magyar történelemnek azokat a jelentős eseményeit, melyek Ceglédhez fűződnek, így *Dózsa György* csatára hívó szövegét, a mohácsi vést követő török pusztítást, amely a várost és vidékét a földdel tette egyenlővé. A hamarosan újjászülött Cegléd később sokat szenvedett a kuruckorban. A pusztítások miatt nevezetesebb épületei csak a 19. századból maradtak fenn.

A könyv képekkel és ismertető szöveggel mutatja be az emlékhelyeket, s a magyarázatok bőséges ismeretekkel szolgálnak a város története és fejlődése iránt érdeklődőknek. Nagy értéke a kiadványnak, hogy rövid összefoglalót ad az épületek és a szobrok keletkezésének körülményeiről és ismertetőt nyújt a Ceglédhez kapcsolódó, itt élt neves emberek életútjáról. De nem hiányzik belőle a fejlődő város mai arcának felvázolása sem.

Eltérő módszerrel és szerkesztéssel készült munka ismerteti meg az érdeklődőket Komárommal, címe *Hegedüs Béla—Kecskés László: Komárom emlékművei, műemlékei, utcanévadóí*.³ Ezt a könyvet a város felszabadulásának 30. évfordulója tiszteletére adta ki a Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a komáromi Jókai Mór Városi—Járási Könyvtár. A szerzők szűkebb hazájuk megismertetését tűzték ki célul: „Mit tudunk lakóhelyünkről, ha nem ismerjük utcáink névadóját, hogyan mutatjuk be a városunkat, ha emlékműveiről, szobraitól semmit sem tudunk, kinek állítottunk emléket, ha műve nem él bennünk, s neve csak pusztá szó” — írják az olvasókhöz.

A kiadvány első részében — névsorba szedve — felsorolják az utcák neveit, s röviden ismertetik a névadó munkásságát vagy a Komáromhoz fűződő emlékeit. Dicséretes, hogy a komáromiak a földrajzi névadásból nem vetették el a hagyományt, hanem megőrizték, mint pl. a *Hajóvontató part* elnevezést, amelynek keletkezéséről kielégítő leírást, ismertetőt kapunk.

Az *emlékművek* című rész a várossal kapcsolatos harcokkal, az I. világháború hősi halottaival és a második világháborúban Komárom körül elesett szovjet katonák tiszteletére készített emlékművekkel foglalkozik. Kár, hogy a Komárom emléktábláiról és szobraitól szóló részből hiányoznak a műemléképületek. Néhány fénykép is emelné a nyújtott tájékoztatók értékét. A kiadványt bibliográfia zárja.

A legnagyobb terjedelmű *Szabó Bendegúz és Illinsky Istvánné összeállítása: Zuglói séták, XIV. kerületi helytörténeti kalauz*.⁴ Az előbbi munkáktól eltér a kiadvány felépítése, mint ahogy eltérő a kerület keletkezése és történelmi jelentősége is. A könyv két részre oszlik. Az *elsőben* azokat a tudnivalókat írták le, amelyeket illik ismerni mindenkinek, akinek Zuglóval közelebb kapcsolata van. A *második részben* egy-egy akkori területrészt nevezetességeit mutatják be, amelyet egy-egy séta alkalmával be lehet járni.

Az első részt egy térkép egészíti ki, ezt követi Zugló története, a Zugló név keletkezésére vonatkozó magyarázatokkal. Megismerteti a legrégebb korszakokból előkerült leletekkel, a magyar történelem itt zajló eseményeivel, majd a terület beépülésének fokozataival és a fővárossal való egyesítésének körülményeivel. Tudósítást kapunk a nagyipar, s vele együtt a munkásság kialakulásáról, a munkásmozgalom fejlődéséről. Végül pedig a felszabadulást követő változásokról olvashatunk. A Zuglóéhoz hasonló tájékoztatást nyerünk a Városliget, Rákosmező és Rákosfalva történetéről, kialakulásáról, fejlődéséről.

A második rész — *Zuglói séták* — 22 pontban, fejezetben adja egy-egy sétáló körzet leírását. Meghatározza a körzete határait, majd megismerteti az ezekhez tartozó nevezetesebb épületekkel, intézményekkel, valamint keletkezésükkel, alapításuk körülményeivel. Mindegyik pont felsorolást ad a körzethez tartozó utcákról, s bemutatja az utcák névadóit. Sorra veszi a kerület nevezetes középületeit, tereit, gyárait, üzemeit, iskoláit. A kötetet 10 kép illusztrálja.

Mindegyik kiadványban megtalálhatjuk a közös vonást: a szülőföld, a munkahely szeretetét és az ennek megszerettetésére, megismertetésére való törekvést.

Szabó József

² Kiadja a Ceglédi Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1977. 56 old.

³ Kiadja a Komáromi Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a Jókai Mór Városi Járási Könyvtár, 1975. 50 old.

⁴ Kiadja a HNF XIV. ker. Helytörténeti Bizottsága, Bp. 98 old.